

nünk.⁸⁸ Reményeink szerint ezek értékes népesedéstörténeti és demográfiai adatokkal szolgálnak majd a számunkra, valamint annak a lehetőségével, hogy kiegészítésül és kontrollként használhatjuk a fentiekben tárgyalt kutatási anyag esetében. Illetve, hogy közelebb juthatunk olyan kérdések megvilágításához, mint például a katolikus vallás térnyerésének folyamata, és az esetleges vallás váltás kérdése, vagy az asszimilációs jelenségek vizsgálata.

Teljes mértékben ennek a feltárásnak a befejezésére akkor lesz lehetőségünk, ha kutatásaink során a megye településeire vonatkozó egyéb népességi és településtörténeti adatokat egybe vethetjük adagyűjtésünk eddigi eredményeivel. Tehát az időbeli és térbeli folyamatok vizsgálatánál a fenti adatok mindenképpen finomításra, pontosításra szorulnak. Így azt kell mondanunk, hogy kísérletünk eddigi hozadéka azt mutatja, hogy forrásaink csak a változások nagyvonalú irányait mutatják meg számunkra és akár csupán egyetlen forrás kiragadása is, elhamarkodott következtetések levonásához vezethet a XVIII. századi Fejér megye népességével kapcsolatban.

Kovács Adrienn

A cseszneki vár cigányainak szabadalomlevelei

1675–1740

Az utókor számára érdekes és tanulságos levélsorozatot közölt Thaly Kálmán¹ 1884-ben a Történelmi Tár című kiadványban a Veszprém megyei cseszneki vár cigányairól. Alcíme a következő: Czigány-diplomák a gr. Esterházy-család levéltárából.² Cigánydiplomának nevezi a közlő a szabadalomlevelet. Már ez utóbbi is elavult szó nyelvünkben. Egy olyan nyílt (nem lezárt) okirat, amely a szabad mozgást biztosító jogot tartalmazta. Tulajdonosaik mindig magukkal hordták, s felmutatásával igazolták ezt a fajta kiváltságukat. A kilenc dokumentum bemutatása elé bevezetőt is írt a történetíró tudós, amely már önmagában is külön nyelvtörténeti forrás lehetne, mivel azóta 125 év telt el.

Ennek első részében a magyarországi cigányok életmódját mutatja be, valamint azt, hogy mivel foglalkoztak a XIX. század végén. Ezek közé tartoztak olyanok, mint a *teknővájás*, *kengyelfutás* (az ura hintaja előtt futó szolgál; kísérő), *pecérség* (sintér, gyepmester), *eszkábakészítés* (csónakok, teknők összeszorítására készített, kéthegyű, lapos vaskapocs), *vályogvetés*, *miskárolás* (ivartalanítás, herélés), *kupeckedés* (kereskedés) stb. Asszonyaik *kuruzslással*, *jövendőmondással* foglalkoztak. A jelesebb (ügyesebb) cigányok közt főként a várakban és környékükön többen a fémek megmunkálását végezték, őket *csiszároknak* (kardot élesítő mester), *fegyverkovácsoknak* nevezték. Értettek egyéb fegyverek javításához, tisztításához, tüzszerszámok készítéséhez is.

A második részben az oltalomlevelek íróiról, az Esterházy családtagokról és magáról Csesznek váráról ír röviden.³

A Bakony egyik magaslatán álló, XIII. századi eredetű vár a XVII–XVIII. században a gróf (később herceg) Esterházy család tulajdonában volt. A sziklákra épített egykori erődítményt a XVIII. század közepén barokk kastéllá alakították át a család tagjai. Ismert, hogy a főúri család 1780-ban elköltözött, mivel az ország nyugati részén több, jóval kényelmesebb kastéllyal rendelkeztek. Ezután csupán gazdasági szerepet töltött be az épület, és csak a szolgaszemélyzet használta a helyiségeket. Harminc évvel később, 1810-ben egy földrengés rongálta meg, majd 1820-ban pedig villámcsapás gyújtotta föl az épületet. Ekkor végképp lakhatatlanná vált, többé nem is állították helyre, ezért fokozatosan tönkrement, rommá vált.

⁸⁸ Jelenleg a római katolikus egyházi jegyzőkönyvek közül az 1746–47 folyamán Padányi Bíró Márton veszprémi püspök, és az 1778-as székesfehérvári egyházmegyében Séllyei Nagy Ignác püspök által lefolytatott püspöki vizitáció jegyzőkönyveinek feldolgozása folyik.

¹ Thaly Kálmán (1839–1909) történetíró, költő és politikus, az MTA tagja volt.

² A cseszneki vár cigányai. Történelmi Tár. 1884. 568–578. old.

³ Uo. 568–570. old.

Mint említettük, a kilenc darabból álló, ritka kordokumentumot az Esterházy család tagjai írták. Időrendben ezek szerzőjükkal együtt a következők.

1675 gróf Esterházy János (*1610–†1690) győri tábornok és cseszneki várkapitány volt, ő emelkedett grófi rangra.

1697–1717 Esterházy Ferenc; Fejér vármegye főispánja volt, utód nélkül halt meg.

1717 Esterházy Péter, aki a kunok kapitánya volt.

1723–1740 Esterházy Ferenc, a fentebb említett János Mihály nevű testvérének az unokája⁴

Amint látható, a kilenc „diploma” időben 65 évet fog át. Mivel a vár tulajdonosai közül többen utód nélkül maradtak, unokatestvéri ágon történt a birtok további öröklése. Birtokaik közé tartozott Galánta (innen vették nemesi előnevüket), Gönyű, Beckó, Fraknó, Surány stb. Ezen nyílt levelekkel biztosította a grófi család a Csesznenek élő cigányainak a szabad vándorlást az egyes birtokok között, ahogy egyikük írja, a „a szabados utazást és mulatást”, valamint „igaz utjokban és életek szabad táplálásában senkitől bántások vagy megháborítások ne legyen.”

Ahogy Thaly Kálmán bemutatja, az első, 1675. évi dokumentum pártatlan ritkaságnak számított. A pecsétes hátyalevélen a neveket a szövegben arannyal festett nagybetűkkel írták, a szöveg körül pedig dúsgazdag virágdíszítést festettek. A később íródott levelek mindinkább egyszerűbbek lettek, a szövegrészek ismétlődtek, s a legutolsók már semmiféle kiemelkedő külsőséggel nem bírtak.

Az első levélben *Veöres Mihály* vajda neve szerepel. A tisztsége alá tartozó cigányok mind kötelesek voltak az ő utasításait követni és betartani. Ha pedig közülük valamelyik ellene támadt vagy nem fogadta meg a vajdája szavát, „érdeme” szerint megbüntethette. Tehát már ekkor is élt a cigányvajdaság intézménye, s mint kiderül, úgy választották maguk közül, feltehetően az idősebb, tapasztalt és önmaguk közt tiszteletnek örvendő férfiakból. (Természetesen akkor ezt a földesúr hagyta jóvá.) Mihály vajda magas életkort érhetett meg, az Esterházy család három nemzedékén keresztül szolgálta földesurait. (Elsőként a már ekkor elhunyt *Dániel báró* (*1580–†1654) vajdája volt.) A vén vajda halála után a *Vere* nevű cigányok már nem, vagy csak ritkán szerepelnek a későbbi iratokban. Thaly szerint a kuruc világ alatt vagy „kipusztult ez a híres familia, vagy inkább csak a vajdai máltóságból kopott ki” – utólag nem tudjuk már eldönteni.

Az okiratokban csupán kevés utalás olvasható arról, hogy mivel foglalkoztak, milyen szokásaik voltak, mi volt jellemző az akkori életmódjukra. Érdemes megjegyezni, hogy cigány asszonyok, nők, gyerekek neve egyetlen alkalommal sem fordul elő a leírásokban, csak cselédként emlegetik őket.

Néhány dolgot mégis megtudunk róluk. Szinte nomád, állandóan vándorló életet éltek, hisz ezért is volt szükség a nyílt levelek megírására. Valójában nem is a cseszneki várhoz mint helyhez kötődtek, hanem inkább a főurukhoz, ezért mozogtak annak birtokai között. Főként kovácslásból éltek meg, utalás történik bizonyos „cserélésekre” is, de pontosan nem tudjuk meg, mit cseréberéltek és miért. Említés van a szénatakarásról, egyéb, meg nem nevezett kézi munkákról is. Az 1719. évi levél leírja azt is, hogy nem lopással, hanem munkájukkal kell mindennapi kenyerüket megkeresniük.

Az 1717-ben, Esterházy Péter által kiállított diploma bizonyítja, hogy szabadon, sátorokban laktak, és sátoronként bizonyos taksát szedett Szent György és Szent Mihály napkor tőlük. A pénzgétséget rhénes (rajnai) forintban határozta meg, ezen kívül minden sátor után egy font borsot követelt adóként. Csupán feltételezhetjük, hogy asszonyaik bizonyos fűszerekkel, esetleg gyógynövényekkel is házalhattak, másként nem kerülhetett volna a bors az adónemek közé. Az okiratban a gróf kénytelen volt írásban rögzíteni a büntetésüket is. Természetesen első bírójuk maga a vajda volt, de akire további panaszt tettek, azt a vétség súlya szerint pálcával, tömlőccel és vásra veréssel büntette. De ő is szabadon engedte cigányait jönni-menni, birtokaín megszállni, valamint mulatni. 1723-ban is kiemelik: „sem az szegénységnek, sem más embereknek kárt nem tesznek” – ígéri Sónaj Mártony vajda.

A kilenc, 1884-ben közölt cigánydiploma – annak ellenére, hogy 65 évet ölel föl, – szinte mindig ugyanazon témákat sorolja el. Cigányjobbágyaik kedvük szerint mozoghattak a birtokokon, azonban a vajdának mindig kötelesek voltak a döntéseit teljesíteni, valamint neki engedelmességni. Családjaikat csak munkával tarthatták fenn, különben a büntetést nem kerülhették el. Viszonzásul a főúr családja ezen leveleivel (is) megvédte őket azon országrészekben (úton, vámoknál, bíránál), amelyek nem tartoztak az Esterházy-birtokok közé.

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV. Pest. 1858. 93. old.

Érdemes faggatóra venni azokat a neveket, amelyek előfordulnak e levelekben, s összehasonlítani a magyarok által viseltekkel. Mint korábban jeleztem, nők és gyermekek neve érthetően egyszer sem szerepel bennük, csak a felnőtt férfiaké. Elsőként a választott és itt említett vajdák nevét soroljuk föl. A következő személyek tisztelték:

Veöres (Veres) Mihály 1675–1711 között olvasható; az ezután következők: *Pápaj Mihály, Barják Ferenc, Kováts Gyurka* (öt később Ferenc gróf Fejér megyébe áthelyezte cigányaival együtt), *Horváth Ferenc* és *Kúti János*. A hat cigányvajda közül csupán Barják Ferenc családnéve nem magyar eredetű.

Összesítve az okiratokban olvasható neveket megállapíthatjuk, hogy mind a 24 személy teljes néven (családnév+keresztnev) szerepel.

A *vezetéknévek* és előfordulásuk betűrendben következő: Barják 1, Bihari 1, Horváth 4, Kovács (Kováts) 2, Kúti 1, Pápaj 1, Rigó 1, Sárközy 2, Sáros 1, Sónaj 1, Váczy 1, Veöres (Veres) 8.

Áttekintve a családnéveket megállapíthatjuk, hogy nem térnek el a magyarok által viselt nevektől. Egyetlen jellegzetes cigány nevet sem olvashatunk, olyanokat, amelyek a mai Magyarország különböző területein eltérve ugyan, de azonnal kitérnek, mintegy elárulva viselőik származását. Megjegyzendő, hogy a cigányok körében az állandósult családnévek ebben a korban nem voltak jellemzőek. Az 1700-as egyházi anyakönyvek legtöbbszörében a cigányoknak nem volt még családnévük. Ezért a matrikulát vezető papok többnyire a keresztnevhez csupán hozzáírták, hogy cigány (Zingarus vagy Zingarius). Egy kivétellel még ragadványnevekre sem gyanakodhatunk viselőik esetében. Veöres Mihály fiait így említik: Veres György, Veöres István, Veres Mihály, tehát öröklődött a családnév. Viszont a vajda öccsének Rigó György a neve, s nem is egyszer írták le. Az ő esetében csakis valamilyen, ma már nem ismert motívum alapján kapott megkülönböztető, ragadványnévről lehet szó.

A leírt 24 felnőtt cigány férfi *utónévanyaga* kevésbé változatos, mindannyian a kor leggyakoribb neveit viselték. Csökkenő sorrendben ezek a következők: György 6, Ferenc 4, János 4, Márton(y) 4, Mihály 4, István 1, Miklós 1.

Közülük nyolcnak tudjuk meg a *becenevét*, ami valószínűleg szólító és említő névként is szerepelhetett. Nagyon jellemzőek lehetnek mind a korra, mind a cigányságra, ha az Esterházy család fők okirataiban is így rögzítették azokat. A leggyakoribb a Gyurka négy előfordulással (1719-ben még a vajda neve is csak becéző alakban szerepel). Két-két alkalommal olvasható a Marci (egyszer Marcin alakban – talán elírás lehet?) és a Mihók (kétszer Mihóka formában).

E 24 férfinevből nem szabad általánosítanunk, hisz számuk alapján nem lehet összevetni őket több tízezer adatokból készült áttekintésekkel. Mégis megállapítható, hogy a magyar eredetű (és nem cigányos) családnévek voltak jellemzőek a cseszneki vár cigányaira. Keresztneveik hagyományosak, követik a XVII–XVIII. század névadási szokását, s a kor legkedveltebb férfineveinek sorába illeszkednek.⁵ (Mindez nem mondható el a ma hazánkban élő cigányság névválasztásáról, mivel főként a ritka, extrém, idegen hangzású neveket választják gyermekeiknek.)

Életmódjukról, szokásaikról több közleményben olvashatunk a Történelmi Tár lapjain. Közülük talán a Kassán, 1686. március 23-án írt szerződés fogalmaz a legkeményebben. A szabad királyi városban és környékén élő cigányvajdákat kötelezték nyilatkozat aláírására (keresztvonnással való ellátásra), megerősítésre. Mint a dokumentumból kiderül, amennyiben ezt nem tették volna meg, akkor elűzték volna őket. Ezzel viszont elfogadták, hogy ők és a cigányok minden családtagja a legkisebb lopás esetén is „törvényes büntetés szerint felakasztatik.”⁶

Az itt vázoltaknál szerencsésebbek voltak az Esterházy család tagjai, mivel a cseszneki vár vajdáival együttműködve szabályozni tudták birtokaikon a nehezen beilleszkedő, vagy beilleszkedni nem is akaró családokat azzal, hogy bizonyos szabadságot, mozgási lehetőséget biztosítottak e szabadalomlevelekkel számukra.⁷

Dr. Fülöp László

⁵ Kálmán Béla: *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen 1989. 50. old.

⁶ A cigányok történetéhez (1686. március 23.) Történelmi Tár. 1884. 380–381. old. Közli: *Iff. Kemény Lajos*

⁷ Az egyik eredeti forrás (Thaly Kálmán) teljesen más szempontú feldolgozását olvashatjuk: *Nádasi Edit: A gróf Esterházy-család galántai és cseszneki uradalmán élő cigányok a XVII–XVIII. században*. Kisebbségkutatás. 2002. I. sz. 59–65. old.